

Гріньова Ольга Михайлівна,

канд. психол. наук, доцент кафедри педагогіки і психології
Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка

Диба Наталія Миколаївна,

студентка 6 курсу спеціальності 8.01010101 «Дошкільна освіта»
Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка

Психологічні особливості формування творчих здібностей у дітей старшого дошкільного віку

На сучасному етапі розбудови Української держави реформування системи освіти визначає розвиток творчої особистості дитини як одне з пріоритетних завдань. Без його розв'язання неможливо здійснити головну мету дошкільної освіти, окреслену Базовим компонентом дошкільної освіти в Україні, - формування базису особистісної культури дитини через відкриття її світу в його цілісності та різноманітності. У Державній національній програмі “Освіта (Україна XXI століття)” чітко визначено як одне із стратегічних завдань необхідність розвивати у дітей творчі здібності [3]. В умовах подальшої гуманізації й індивідуалізації дошкільної освіти проблема активізації творчих здібностей дітей набуває високої актуальності й соціальної значущості у контексті підготовки дитини до школи. Необхідною передумовою успішності засвоєння дитиною елементарних знань з різних навчальних дисциплін є її здатність знаходити нові, нестандартні шляхи вирішення навчальних завдань, проявляти оригінальність та креативність в продуктивних видах навчально-пізнавальної діяльності. Усе це обумовлює високу актуальність дослідження творчих здібностей саме в старшому дошкільному віці.

Проблема творчості, в тому числі творчих здібностей, в психолого-педагогічній літературі не є новою. Різні аспекти проблеми творчих здібностей особистості висвітлені в роботах В.І.Андрєєва [1], Д.Б.Богоявленської [2], В.М.Дружиніна [4], Л.Л.Момот та Л.В.Шелестової [7]

та ін. Однак у роботах дослідників немає єдиного підходу щодо визначення творчих здібностей, їх структури та особливостей формування досліджуваного феномену на різних вікових етапах. Так, згідно з А.Н.Лук, творчі здібності являють собою механізм, який дає можливість індивідууму вийти за межі вже відомого шляхом вирішення протиріччя між репродуктивним і продуктивним [5]. Л.Л.Момот та Л.В.Шелестова називають творчими здібностями "... здібність генерувати нові ідеї, висувати гіпотези, фантазувати, бачити суперечності, асоціативно мислити, переносити знання і вміння в нові ситуації" [7, С. 53]. У роботах В.М.Дружиніна підкреслюється нерозривний взаємозв'язок творчих здібностей індивідуума з вже наявними у нього знаннями, попереднім життєвим досвідом. Згідно з автором, активізація творчих здібностей особистості є необхідною передумовою продуктивного перетворення вже існуючих продуктів свідомості для створення нових. Тому, згідно з автором, з розвитком творчих здібностей тісно пов'язані феномени уяви, фантазії, креативності [4]. На думку Д.Б.Богоявленської, творчі здібності є ознакою здатності особистості до саморуку, самоперетворення. Тому прояви творчих здібностей мало керуються за допомогою вольових зусиль індивідуума, їх важко активізувати штучно для виконання конкретної діяльності, оскільки необхідною передумовою творчості особистості є виникнення у неї пізнавального інтересу: "Те, що прийнято вважати творчими здібностями... являє собою здатність до здійснення ситуативно нестимульованої діяльності, тобто здатність до пізнавальної самодіяльності..." [2, С. 55]. Згідно з В.І. Андреевим, творчі здібності є інтегральним утворенням психіки людини, в основі якого лежать різні особистісні властивості й якості, систематизовані по відношенню до різних видів діяльності, які виконує індивідуум і значною мірою обумовлюють його успішність у цій діяльності [1]. Складність та неоднозначність феномену творчих здібностей особистості та його трактувань у роботах різних авторів зумовлює необхідність дослідження структури даного феномену. Так, В.О.Моляко підкреслює, що в основі

творчих здібностей, як і будь-якої іншої групи здібностей, лежать задатки. До основних складових системи творчих здібностей індивідуума автор відносить біофізіологічні (задатки), сенсорно-перцептивні, інтелектуальні й розумові можливості, емоційно-вольові компоненти [6]. Інша структура творчих здібностей представлена у роботах А.Н.Лука. Згідно з автором, до основних складових творчих здібностей належать:

- здібності, пов'язані з мотивацією (інтереси й схильності);
- здібності, пов'язані з темпераментом (емоційність);
- розумові здібності [5].

Важливим питанням вивчення творчих здібностей є дослідження даної проблеми у віковому аспекті. У роботах вчених [6]; [7]; [9]; [11] підкреслюється думка про те, що сензитивним для становлення творчих здібностей є старший дошкільний вік. У роботах авторів не заперечується роль задатків як психофізіологічної бази творчих здібностей дитини. Однак провідною детермінантою становлення даного феномену, як зазначає Г.В.Терехова, є соціальні фактори. Автор підкреслює соціально обумовлену природу генезису творчих здібностей дитини й зазначає, що творчі здібності являють собою комплексне, інтегроване утворення психічного розвитку дитини, яке дає можливість створювати нові або перетворювати вже існуючі продукти навчально-виховної діяльності [10]. Таке розуміння творчих здібностей дитини як складного, комплексного психічного утворення зумовлює необхідність дослідження його структури. У роботах дослідників даного феномену [2]; [4]; [9] виділяються загальний і спеціальний компоненти творчих здібностей дитини. Згідно з Д.Б.Богоявленською [2], В.М.Дружиніним [4], В.С.Юркевичем [11] та ін., сензитивним періодом становлення загального компоненту творчих здібностей дитини є дошкільний вік. Автори підкреслюють, що основним завданням активізації творчих здібностей старшого дошкільника є формування у нього інтересу в різних напрямках продуктивної діяльності, активізація дивергентного мислення, стійкого прагнення створювати власні, оригінальні способи вирішення

пізнавальних і творчих завдань, а не користуватись виключно вже відомими. Автори підкреслюють, що активізація загальних творчих здібностей в дитячому віці є необхідною передумовою формування в підлітковому й молодшому юнацькому віці “спеціалізованої креативності”, тобто творчих здібностей дитини в певному виді діяльності. У свою чергу така “спеціалізована креативність” є важливою детермінантою формування у підлітків вузьких предметних інтересів, а згодом - професійного самовизначення. Таким чином, у роботах авторів підкреслюється думка про те, що становлення творчих здібностей дошкільників є важливою передумовою їх особистісного зростання на подальших вікових етапах. Так, Д.Б.Богоявленська підкреслює, що становлення творчих здібностей зумовлює активізацію в старшому дошкільному віці таких важливих особистісних якостей і властивостей, як позитивний “Я-образ”, рефлексія, цілеспрямованість й вольові якості в цілому [2]. Згідно з Г.В.Тереховою, становлення творчих здібностей дошкільників зумовлює активізацію у них почуття незалежності, емпатію, активізацію потреби в пізнанні нового й відкритість новому життєвому досвіду [10]. Висока актуальність проблеми активізації творчих здібностей дітей як важливого чинника особистісного зростання індивідуума в цілому зумовлює високу соціальну значущість дослідження чинників і умов становлення даного феномену. Крізь роботи Дж.Гауена [9], В.Н.Новлянської [8], Е.Торренса [9] та ін. червоною ниткою проходить думка про те, що однією з провідних детермінант становлення творчих здібностей особистості, особливо на ранніх етапах онтогенезу, є особливості сімейного виховання. Так, згідно з Е.Торренсом, особливості становлення творчих здібностей дітей зумовлюються наступними параметрами сімейного виховання: склад сім'ї та гармонійність міжособистісних стосунків батьків, рівень розвитку творчих здібностей, кількісні й якісні показники проявів творчої активності батьків у різних видах діяльності, єдність інтересів батьків у різних видах мистецтва та продуктивної діяльності, очікування й заохочення батьків у сфері творчої

активності дитини [9]. На думку В.Н. Новлянської, високий рівень матеріального благополуччя родини може стати чинником не лише активізації, але й гальмування творчих здібностей дитини. Автор підкреслює, що надмірна кількість різноманітних іграшок призводить до гальмування творчих здібностей дитини, руйнування прагнення дошкільника створити таку іграшку чи ігрове знаряддя, якого не вистачає для реалізації ігрового задуму [8]. У роботах Дж.Гауена підкреслюється значення створення спеціальної “творчої атмосфери” в родині дитини, а також в умовах дошкільного навчального закладу, яка сприяє подоланню негативних переживань дитини через невдачі у перших спробах здійснення творчої діяльності [9.] Таким чином, здійснений аналіз літературних джерел дає можливість констатувати, що в роботах українських і зарубіжних вчених досліджуються різні аспекти проблеми творчих здібностей індивідуума, зокрема - в сензитивному періоді, дошкільному віці [2]; [4]; [9]. У роботах авторів представлено розробки з питань співвідношення спадковості й соціальної ситуації розвитку в становленні творчих здібностей дітей [1], структури даного феномену та особливостей його формування на різних вікових етапах [4]; [5], творчих здібностей як важливої передумови особистісного зростання дитини в цілому [2]; [10], соціально-психологічних умов формування творчих здібностей дитини в умовах сімейного виховання [8]; [9]. Однак, незважаючи на високу соціальну значущість даного феномену, за результатами здійсненого аналізу літературних джерел було виявлено, що експериментальні дослідження окремих компонентів творчих здібностей дітей висвітлені лише в окремих роботах [10]; [11]. Таким чином, висока актуальність та недостатня розробленість даної проблеми зумовлює необхідність проведення комплексного дослідження творчих здібностей у дітей старшого дошкільного віку. З метою виявлення особливостей формування творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку було проведено комплексне дослідження на базі дошкільного навчального закладу комбінованого типу №21 “Малютко” м. Білої Церкви. Для здійснення

експериментального дослідження творчих здібностей було використано наступні психодіагностичні методики: тест креативності Е. Торренса, “Вигадай нову гру” О.О.Панько, “Сонце в кімнаті” В.В. Синельникова та В.Ю. Кудрявцева. У дослідженні взяли участь 20 дітей старшого дошкільного віку. Згідно з результатами проведеного експериментального дослідження було виявлено, що показники творчих здібностей досліджуваних за різними психодіагностичними методиками мають свою специфіку. Найвищі результати одержано за методиками “Сонце в кімнаті” В.В. Синельникова та В.Ю. Кудрявцева та невербальною шкалою методики дослідження креативності Е.Торренса. Так, за результатами тесту креативності Е.Торренса (невербальна шкала) 40,00% досліджуваних було зараховано до середнього рівня. Показники 40,00% дітей відповідають високому рівню. 20,00% учасників експерименту було зараховано до низького рівня. Таким чином, можна констатувати, що розвиток невербального компоненту творчих здібностей більшості досліджуваних не досягає високого рівня. На нашу думку, одержані результати обумовлені тим, що, хоча у роботах вчених підкреслюється значна активізація уяви дітей в старшому дошкільному віці [2]; [4]; [9], однак у дітей розвивається переважно репродуктивна уява. Так, виконуючи субтести “Намалюй картинку”, “Заверши фігури” й “Паралельні лінії” невербальної шкали тесту креативності Е.Торренса, більшість дітей створювали зображення знайомих їм букв та цифр у різних ракурсах. Таким чином, одержані результати дають можливість констатувати стереотипність уяви учасників експерименту, а також обмеженість життєвого досвіду, і, як наслідок, обмеженість кількості графічних об'єктів у пам'яті дітей. А це, в свою чергу, зумовлює обмежені можливості дітей для оперування образами предметів і явищ оточуючого світу для створення нових, творчих продуктів дитячої уяви. Метою методики “Сонце в кімнаті” В.В. Синельникова та В.Ю. Кудрявцева є виявлення рівня розвитку здібностей дітей до перетворення “нереального” у “реальне” в контексті заданої ситуації шляхом усунення невідповідності. Згідно з

результатами проведеної методики, 30,00% досліджуваних було зараховано до високого рівня виконання даного тесту. 60,00% старших дошкільників використали лише формальний спосіб усунення заданої умовами тесту невідповідності. Результати цих дітей відповідають середньому рівню. 10,00% учасників експерименту було зараховано до низького рівня виконання даної методики. Як показує практика, високі результати виконання даної методики дітьми дошкільного віку обумовлюються тим, що у дошкільників межа між усвідомленням реальної дійсності та світом власної уяви і фантазії ще є нечіткою. Тому завдання з перенесення образів предметів і явищ дійсності в образи уяви і сприймання образів уяви як реальних об'єктів не викликає у дошкільників утруднень, що сприяє розвитку дитячої творчості. Однак в умовах кризи сьомого року життя втрата безпосередності призводить до чіткого розмежування дітьми реальної дійсності й продуктів власної фантазії. А це, в свою чергу, зумовлює зростання уваги дітей до пізнання реального світу й використання раціональних засобів такого пізнання і, як наслідок, - гальмування дитячої уяви й гальмування нових, індивідуальних засобів пізнання, які є необхідною передумовою становлення творчих здібностей. Більш низькі результати нами було одержано за результатами використання вербальної шкали тесту креативності Е.Торренса. Результати лише 15,00% досліджуваних відповідають високому рівню. Переважну більшість дітей було зараховано до середнього й низького рівнів виконання даної методики (60,00% й 25,00% опитуваних відповідно). Показники творчих здібностей дітей в умовах виконання завдань з вербальним матеріалом є значно нижчими за аналогічні результати виконання дітьми невербальної шкали даного тесту. На нашу думку, одержані результати пояснюються тим, що рівень вербального компоненту творчих здібностей дітей значною мірою обумовлюється особливостями їх мовленнєвого розвитку в цілому, обсягом словникового запасу й вміннями оперувати поняттями. Оскільки розвиток мовлення в старшому дошкільному віці ще не завершений, то це зумовлює обмежену кількість вербальних

одиниць, якими може оперувати дитина при виконанні завдань на виявлення рівня вербального компоненту творчих здібностей. За результатами методики “Вигадай нову гру” О.О.Панько нами було виявлено, що у лише у 10,00% досліджуваних рівень творчих здібностей в провідній (ігровій) діяльності досягає високого рівня. Ці діти успішно виконали завдання й вигадали нетривіальні сюжетно-рольові ігри з розгорнутим сюжетом, диференційованими ролями, чіткою системою правил, системою ігрових заохочень та санкцій. 60,00% дітей виконали завдання формально, а саме запропонували вже відомі їм ігри в незначній модифікації. Ігрові ролі, правила, система заохочень і санкцій в авторських іграх дітей були нечіткими. 30,00% досліджуваних не виконали завдання, а саме не вигадали нову гру або підмінили нову гру продуктивною діяльністю, розрахованою на одну дитину. На нашу думку, одержані результати пояснюються тим, що в останні десятиріччя інформатизація й комп’ютеризація суспільства зумовлює той факт, що діти все більше часу проводять за переглядом телебачення, а також за комп’ютерними розвагами. Тому діти дошкільного віку все менше часу проводять в умовах спільної ігрової діяльності й спілкування з однолітками. Звідси впливає обмеженість досвіду міжособистісної взаємодії дітей, а також досвіду провідної в дошкільному віці - ігрової - діяльності, яка є однією з найважливіших передумов психічного розвитку дитини у цілому. Усе це зумовлює обмеженість можливостей прояву творчих здібностей дошкільників в умовах спільної ігрової діяльності, і, як наслідок, на подальших вікових етапах може призвести до гальмування творчих здібностей дітей та їх пізнавального розвитку у цілому в різних видах спільної навчально-пізнавальної діяльності.

Загальні показники творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку нами було розраховано за результатами виконання дітьми всіх психодіагностичних методик. Так, високому рівню творчих здібностей дошкільників у цілому відповідають результати 15,00% досліджуваних. У 55,00% дошкільників було виявлено середній рівень розвитку творчих

здібностей. 25,00% учасників експерименту було зараховано до низького рівня. Таким чином, аналіз одержаних експериментальних результатів дає можливість констатувати, що в стихійних умовах, без спеціально організованого навчання, високого рівня розвитку творчих здібностей досягають лише окремі діти. Це зумовлює необхідність розробки й впровадження в практику роботи вихователів і практичних психологів дошкільних навчальних закладів спеціальних програм активного соціально-психологічного навчання дітей з метою активізації їх творчих здібностей в різних видах діяльності.